

Релігійно–філософський аспект взаємозв'язку екологічних і демографічних проблем

Проаналізовано взаємозв'язок екологічних і демографічних проблем, а також шляхи їх подолання. Увага зосереджена на науковій точці зору і поглядах православної церкви щодо цих проблем; досліджено християнську концепцію «нового аскетизму».

Ключові слова: екологічні проблеми, демографічні проблеми, православна церква, «новий аскетизм», навколишнє середовище, населення.

Сучасне людство постало перед багатьма глобальними проблемами, серед них – екологічні і демографічні. Екологічна криза, яка виникла в результаті життєдіяльності людства, дедалі більше поглиблюється, однією з причин цього є зростання населення Землі. Проте ця думка є не зовсім однозначною, тому що у деяких країнах з високим рівнем життя і низьким рівнем народжуваності негативний вплив на природу є більшим, ніж у країнах, що розвиваються, але мають високий рівень народжуваності, адже, чим більші можливості має людина, тим більше зростають її потреби, тим більше вона вимагає від навколишнього середовища. Звідси актуальності набуває дослідження взаємозв'язку екологічних і демографічних проблем, а також шляхів їх вирішення.

Метою даної статті є дослідження взаємозв'язку між екологічними і демографічними проблемами, а також визначення можливих шляхів їх вирішення з позицій науки і релігії, зокрема православ'я.

Теологи вважають, що зменшення чисельності населення Землі не вирішить екологічні проблеми, а збільшення його чисельності не спричинить поглиблення екологічної кризи. Православна церква наголошує на необхідності вирішення даних проблем шляхом підвищення релігійної свідомості і самообмеження кожної людини. Зокрема, таку точку зору підтримують протоієрей В. Башкіров [2], В. Мазур [7], погляди яких висвітлені у даному дослідженні. В «Основах соціальної концепції Української Православної Церкви» [8] увага звертається на те, що людина не може вирішувати жити чи ні іншій людині, адже людське життя є даром Божим, наголошується на тому, що розвиток сучасних технологій значно випереджає осмислення моральних і соціальних наслідків їх використання. Переважна кількість науковців вважають за необхідне регулювання чисельності населення, водночас акцентуючи увагу на диференційованому підході до цієї проблеми. Українські дослідники В. Біляцький, М. Хахлюк [3] зазначають, що в Україні, незважаючи на низький рівень життя, зберігається демографічна ситуація, що характерна для високорозвинених країн, які в подальшому, враховуючи низький рівень народжуваності і високу тривалість життя, зможуть підтримувати баланс за допомогою іммігрантів. Російський вчений В. Гончаров [5] вважає, що потрібно звертати увагу не лише на біологічний, а й на соціальний аспект вирішення демографічних проблем, не лише на кількісний, а й на якісний склад населення, на його думку, позитивним є збільшення народжуваності серед здорових і забезпечених людей. Інший російський науковець В. І. алецький [4] зазначає, що збільшення чисельності населення Землі є головним підсумком глобалізації, тому потрібно враховувати існування об'єктивних і суб'єктивних демографічних процесів, на це необхідно звертати увагу при вирішенні демографічних проблем. Український вчений М. Козловець [6] вважає, що виснаження природи в окремих регіонах може призвести до збільшення чисельності екобіженців, що може значно вплинути на демографічну карту світу.

Варто зазначити, що в сучасній теологічній літературі широко поширена концепція «нового аскетизму». Зміст якої був сформульований ще Августином Аврелієм. Він стверджував, що людина повинна, займатися передусім пізнанням Бога, душі, все

інше відволікає від пізнання надприродного, тому вона повинна задовольнятися найнеобхіднішим, в обмеженій кількості.

Сучасні православні теологи вважають, що людина повинна задовольнятися мінімальними благами. Раніше, щоб отримати навіть ці мінімальні блага, людині потрібно було витратити велику кількість енергії та часу. Сьогодні, за умов хорошого розвитку науки і техніки, їх отримувати значно простіше, тому людина має більше вільного часу, який можна використовувати в двох напрямках. По-перше, працювати над подальшим розвитком техніки, шукати шляхи її впровадження в виробництво, створювати нові технологічні процеси, з допомогою яких можна більш ефективно використовувати природу і т. д. Проте є й інший шлях. Задовольняючись мінімальним, яке дає вже створена техніка, присвятити своє життя «духовному осмисленню своїх обов'язків по відношенню до буття природного світу» [1, с.39]. Приклад такого осмислення «подають нам із давнини християнські аскети–сподвижники» [1, с.39]. Другий шлях, з точки зору православ'я, є більш прийнятним, оскільки його дотримання оберігає природу від людського недбалства.

Концепція «нового аскетизму», на думку представника православ'я професора М.Заболотського, виражає вимоги сьогодення. Вона стосується не тільки ставлення людини до природи, але й ставлення до інших сфер її життєдіяльності. Неприборкане прагнення, виражене в слові «більше», так захоплює людину, що стає стимулом її життя. Вона не має можливості (та й бажання) критично осмислити вже пройдене, досягнуте. Прагнення отримати більше відсуває на другий план духовне вдосконалення особистості, можливість визначити субстанційне в діяльності людини. Тому, щоб знайти себе, щоб зберегти природу, щоб не стати рабом матеріального «більше», людина повинна, вважає М.Заболотський, перейнятися ідеєю «нового аскетизму», яка являє собою «основу етико–релігійної концепції сучасного життя» [9, с.5].

Як зазначалося, концепція «нового аскетизму» акцентує увагу на необхідності раціонального використання матеріальних благ. Діяльність людини, на думку теологів, повинна бути спрямована передусім на духовне вдосконалення. Проте православні богослови, виступаючи проти регулювання чисельності населення, не враховують той факт, що припинення зростання виробництва, навіть незначне його обмеження, призведе до диспропорції між потребами і можливостями їх реалізації, між зростанням населення і здатністю задовольнити людство в найнеобхіднішому і т. д.

З цього приводу протоієрей В.Башкіров висловив думку про те, що людство повинно пам'ятати, що безоглядне використання досягнень науки і техніки, виснаження озонового шару, промислові відходи, винищення лісів, знищення корисних копалин – є результатом людської гріховності. Варто наголосити на тому, що у будь-якій діяльності людини присутній моральний аспект. Екологічна криза також має моральний вимір. Проблема полягає в тому, вважає теолог, як спонукати людей мати повагу до життя, недостатність якої виявляється в забрудненні Землі, екологічних проблемах. Повага до життя повинна співвідноситися з інтересами виробництва. Сьогодні людина не навчилася використовувати техніку так, щоб водночас зі своєю діяльністю не завдавати шкоди планеті. Настав час усвідомити моральну кризу, тоді ми зрозуміємо необхідність обмеження своїх майже необмежених можливостей. Християнство, зокрема православ'я, пропонує звернутися до «добровільного самообмеження», тобто обмеження деяких можливостей і потреб заради блага Землі. Природа руйнується через людську слабкість, жадібність, корисність, самозакоханість, подолати які можна за допомогою «екологічної аскези», а також за допомогою зміни нашої поведінки в напрямку звільнення від господарювання тих речей і технологій, які знищують Землю. В.Башкіров вважає, що багато людей живуть ніби високоморально, проте свої високоморальні принципи вони не застосовують при взаємодії з оточуючим середовищем. Тому варто пам'ятати, що життя дане людині для добрих справ, а не для руйнування [2].

Незадовільний стан довкілля, вважають православні теологи, не є прямопорційним чисельності населення, адже невелика кількість людей може завдавати непоправно великої шкоди довкіллю. Протоієрей В. Мазур вважає, що думка вчених про перенасиченість Землі людьми і неможливість задоволення їх потреб ґрунтується на тому, що сьогодні найвищою метою суспільного виробництва є задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб, водночас духовні потреби розуміються

досить специфічно. Тому вихід з екологічної, а також з демографічної кризи, вважають православні богослови, можливий за умови зростання релігійної свідомості і самообмеження, а не шляхом регулювання народжуваності [7].

Зауважимо, що вирішення демографічних проблем приділяється значна увага і на міжнародному рівні. В 1994 році у Каїрі відбулася Міжнародна конференція під егідою ООН, на якій було визначено потребу об'єднати поняття «репродуктивні права» і «права людини», причиною чого стала необхідність зміни ставлення до жінки, адже у країнах з високим рівнем народжуваності роль жінки зводиться до народження дітей [3, с.46].

Щодо теорії т. зв. «репродуктивних прав», яка передбачає пріоритет соціальної реалізації особи над народженням і вихованням дітей, православні теологи висловлюють думку про те, що у світі виробляється ставлення до людського життя як до продукту, який можна обирати і розпоряджатися як матеріальною цінністю, що не схвалюється православ'ям. Якщо чоловік і жінка нездатні до зачаття дитини, а методи лікування не допомагають, то їм потрібно зі смиренням прийняти це як особливе життєве покликання, можливим у цьому випадку є усиновлення дитини [8, с.58]. І теологи, і науковці вважають, що народження дитини є однією з найважливіших цілей укладення шлюбу, хоча й не єдиною, проте після народження дитини батьки мають гідно її виховати.

Вкажемо, що розвиток сучасних технологій, в тому числі й медичних, випереджає осмислення моральних і соціальних наслідків їх використання, що і викликає занепокоєння церкви. Православна церква дає релігійно-моральну оцінку абортам і засобам контрацепції. Аборт розглядається як тяжкий гріх, прирівнюється до вбивства, тому що зародження людини є даром Божим, відповідно замах на життя майбутньої людини є злочином. Той, хто робить аборт і той, хто допомагає у перериванні вагітності вважаються злочинцями, тяжкість провини не залежить від терміну вагітності. Поширення й виправдання абортів у сучасному світі, з точки зору православної церкви, є загрозою для майбутнього людства та ознакою моральної деградації. Вчення про святість і безцінність людського життя є несумісним з вільним вибором жінки щодо плоду, водночас аборт має негативний вплив на її фізичне і духовне життя. Православна церква не може дати благословення на здійснення абарту, проте тих жінок, які зробили аборт церква не зневажає, а закликає до покаяння. Проте іноді може виявлятися поблажливість у питаннях переривання вагітності, зокрема у випадках, коли є загроза життю матері. Відповідальність за гріх убивства ненародженої дитини покладається не лише на матір, а й на батька, у разі його згоди на аборт. Православна церква закликає державу визнати право медичних працівників відмовлятися від здійснення абарту за велінням совісті, лікар повинен максимально відповідально ставитися до встановлення діагнозу, який може спонукати жінку зробити аборт. Боротьба з абортами, на які жінки йдуть внаслідок матеріальних труднощів і безпорадності, вимагає від церкви і суспільства вироблення дієвих заходів для захисту материнства, а також надання відповідних умов для усиновлення дітей [8, с.55–57]. У питаннях щодо контрацепції православна церква також висловлює свою думку. Використання протизаплідних засобів, які мають абортивну дію, є неприпустимими. Інші засоби, які не пов'язані з перериванням життя ембріона, до абарту прирівнювати не можна, проте наголошується, що продовження людського роду є однією з основних цілей укладення шлюбу, тому навмисна відмова від народження дітей вважається гріхом. Водночас подружжя несе відповідальність за виховання дітей, одним з шляхів відповідального ставлення до їх народження, з точки зору православ'я, є утримання від статевих відносин. Подружжю необхідно відповідально ставитися до цих питань, піклуючись про збереження і зміцнення сім'ї [8, с.57–58]. Зважаючи на вище сказане, варто зазначити, що православна церква прагне актуалізувати увагу суспільства на дані проблеми, адже від їх вирішення залежить майбутнє кожної країни та людства загалом. Демографічні проблеми потребують уваги на державному та світовому рівнях.

Досить неординарну думку з цього приводу висловлює російський вчений В.Гончаров, який звертає увагу на два аспекти вирішення демографічних проблем: соціальний і біологічний. Він вважає, що надзвичайно позитивним було б збільшення народжуваності серед здорових і забезпечених людей. Проте, на нашу думку, покращення матеріального становища не завжди є прямопропорційним збільшення народжуваності, прикладом чого є країни Західної Європи та ін.. Недієвими, вважає

вчений, є методи, які пропонуються церквою, тобто заборона абортів та відмова від засобів контрацепції, адже це може призвести до підпільного застосування цих методів, що спричинить ще гірші наслідки. Дослідник наголошує на необхідності звернути увагу не на кількісне вирішення цієї проблеми, а на якісне. Сучасне людство в значній мірі використало свою життєву енергію (за Л.Г.Умільовими, пасіонарність) на створення нової техніки, виробництва, науки, мистецтва, на ведення війн, здійснення революцій, в той же час втратило здатність до розширеного відтворення людей. Водночас соціальні умови, створені за допомогою витраченої енергії, вже не потребують такого розширеного відтворення. В біологічному аспекті така ситуація є занепадом, проте в соціальному аспекті це є підйомом, який характеризується високим рівнем розвитку науки, мистецтва, літератури, освіти та ін.. Тобто сучасні умови вимагають від людей більшої біологічної і соціальної якості. В зв'язку з цим варто згадати особливих людей – «індіго», які є талановитими, активними, цілеспрямованими, володіють унікальними здібностями та пам'яттю, мають міцний імунітет, що дає змогу не захворіти багатьма хворобами. Природа створює нових людей на зміну сучасним [5, с.57–60].

Одним з напрямків вирішення демографічних проблем, вважає В.Гончаров, є штучне запліднення і навіть клонування. Він зазначає, що штучні способи народження дітей мають більші можливості, в порівнянні з природним, для народження людей з унікальними фізичними та соціальними якостями, проте повністю відмовлятися від природного способу поки що не варто [5, с.61]. Безперечно така думка є неприйнятною з точки зору релігії.

Православна церква виступає проти втручання в процес зародження людського життя, що становить небезпеку для духовної цілісності і фізичного здоров'я особи. Під загрозою виявляються і стосунки між людьми, на яких завжди будувалося суспільство. Проте допускається можливість штучного запліднення статевими клітинами чоловіка, оскільки воно не порушує цілісності шлюбу, відбувається в контексті шлюбних відносин. Водночас використання донорського матеріалу підбиває засади сімейних взаємозв'язків, оскільки передбачає наявність у дитини «соціальних» і «біологічних» батьків. Сьогодні в суспільстві набуло поширення т. зв. сурогатне материнство, православні теологи вважають, що воно руйнує емоційну і духовну близькість, яка встановлюється між матір'ю і дитиною під час вагітності. Морально неприпустимими є екстракорпоральні методи запліднення, які передбачають заготівлю, консервацію та знищення зайвих ембріонів. Не схвалюється реалізація «репродуктивних прав» самотніх чоловіків, а також людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, запліднення самотніх жінок донорськими клітинами, оскільки це позбавляє майбутню дитину права мати матір і батька [8, с.58–59].

Зазначимо, що православна церква різко виступає і проти клонування, адже можливість одержання генетичних копій може стати руйнівною для суспільства. Клонування ще більше, ніж репродуктивні технології, відкриває можливість для маніпуляцій з генетикою людини, що веде до її знецінення. Людина, вважають православні теологи, не має права претендувати на роль Творця, визначаючи особистісні характеристики майбутньої людини на власний розсуд. Клонування є викликом самій природі людини, закладеному в ньому образу Божому, невід'ємною складовою якого є свобода і унікальність особи. Клонування може спотворити природні основи дітонародження, кровної спорідненості, материнства і батьківства. Небезпечними є і психологічні наслідки клонування. Людина, яка народжена за допомогою такої процедури, може відчувати себе не самотійною і унікальною особою, а копією. Наслідками клонування також можуть стати численні нездійсненні життя, народження нежиттєздатного потомства. Проте досить прогресивною є точка зору православної церкви щодо клонування клітин і тканин організму, що не вважається замахом на гідність особи, і може бути корисним у біологічній і медичній практиках [8, с.60–61].

На нашу думку, для вирішення демографічних проблем потрібно змінювати економічні, екологічні, соціальні умови життя людей. Необхідно диференційовано підходити до вирішення демографічних проблем у різних країнах, регіонах, підтримуючи ті, в яких відбувається різкий спад, стримуючи ті, в яких зростання населення відбувається занадто інтенсивно. Згадуваний вже нами В.Гончаров вважає, що у питанні щодо збільшення чисельності населення необхідно звертати увагу не лише на кількісні, а

й на якісні показники, зокрема на людей–індиго», використання штучних способів відтворення людини (штучне запліднення, клонування) [5, с. 61–62].

Варто зауважити, що екологічні і демографічні проблеми людства надзвичайно загострилися в умовах глобалізації світу, яка за висловом українського вченого М. Козловця «на сучасному етапі розвитку людства стала основним вектором розвитку цивілізації» [6, с. 112].

Головний підсумок глобалізації населення, вважає В. Галецький полягає в різкому збільшенні його чисельності. Головною причиною відмінностей в динаміці загальної чисельності населення, вважає вчений, є те, що населення розвинених країн завершило свій демографічний перехід, а ті, що розвиваються – все ще перебувають в початковій фазі. З соціально–економічної точки зору час демографічного переходу співпадає з розвитком споживацького суспільства [4, с. 130–131]. Серйозною проблемою, яка породжена глобалізацією, є нерівномірний демографічний розвиток людства. В умовах, коли результат конкурентної боротьби буде визначатися не сировинною сферою, а передовими позиціями в наукових, інформаційних, високотехнологічних галузях, фізіологічні, психологічні, соціокультурні якості людини набудуть критично важливого значення. Необхідним є вивчення і розрізнення тих демографічних процесів, які є об'єктивними і не можуть бути об'єктом управління (демографічний перехід, загальна тенденція старіння населення та ін.) і тих процесів, на які можна здійснювати вплив (планування сім'ї, покращення якості життя населення, пропаганда здорового способу життя та ін.) [4, с. 137–138].

Різні країни вступають в етап демографічного переходу в різний час. Україна його пройшла в 1920–1970 рр., одночасно з урбанізацією, а сьогодні, незважаючи на низький рівень життя, зберігає демографічну ситуацію, характерну для високорозвинених країн. Немає єдності думок серед демографів, економістів, політиків стосовно того, чи потрібне Україні зростання населення, що пов'язано з економічною ситуацією, великою кількістю дітей сиріт і т. д. [3, с. 46].

Демографічний чинник здатен змінити життя окремих країн і всього світу. Науковці вже передбачають екологічні міграційні хвилі, детерміновані зміною клімату, появою нових пустель, нестачею води, зменшенням площ лісів, деградацією океанів, забрудненням повітря, землі прісних річок і озер, морів і океанів. Це може спричинитися до 150–200 млн. екобіженців у 2020 р. (сьогодні їх 30 млн.). Існує ризик, наголошує М. Козловець, що війна з природою може призвести до справжньої війни, зважаючи на дедалі більшу нестачу викопного палива і природних ресурсів [6, с. 202–203].

Якщо світ, у якому зберігається високий рівень народжуваності, постане перед проблемою «критичної маси» населення, то високорозвинені країни з низьким рівнем народжуваності і високою тривалістю життя зможуть підтримувати баланс за рахунок іммігрантів, турбуючись про те, як не втратити національну і культурну самобутність [3, с. 47].

Підводячи підсумки, варто зазначити, що погляди православної церкви і наукова точка зору щодо взаємозв'язку екологічних і демографічних проблем є досить різними. Православна церква виступає проти регулювання чисельності населення, наголошуючи на тому, що зменшення чисельності людства не вирішить екологічних проблем, з метою їх подолання потрібно обмежити свої бажання і потреби. Думка науковців про те, що потрібно диференційовано підходити до вирішення демографічних проблем, звертаючи увагу не лише на кількісний, а й на якісний склад населення, не має схвалення у православної церкви, адже, з точки зору православного світогляду, кожне життя є даром Божим, тому людина в жодному випадку не може оцінювати його якість. Безумовно, подолання екологічної кризи пов'язане з вирішенням демографічних проблем, адже сучасне людство, яке постійно збільшує свою чисельність, надзвичайно виснажує природу, не компенсуючи завдану шкоду, а зростання населення спричиняє збільшення негативного впливу на довкілля.

Вважаємо, що варто прийняти до уваги деякі аспекти концепції «нового аскетизму», в тому плані, що необхідно почати вирішення екологічних проблем з себе, шляхом обмеження своїх надмірних потреб і разом з тим дбайливого ставлення до навколишнього середовища. Коли людина, беручи від природи найнеобхідніше, зможе компенсувати її

звдану шкоду, тоді в значній мірі буде пом'якшено проблему регулювання чисельності населення Землі, і це дасть можливість нейтралізувати її актуальність.

Список використаних джерел

1. Алексий, митрополит Таллинский и Эстонский. Христианский взгляд на экологическую проблему / Алексий, митрополит Таллинский и Эстонский // Журнал Московской патриархии. – 1974. – № 4. – С.35–39.
2. Башкиров В. Православие и экологический кризис [Электронный ресурс] / Протоиерей Владимир Башкиров. – Режим доступа: <http://www.church.by/resource/Dir0301/Dir0302/Page0499.html>
3. Біляцький С. Демографія – найголовніший чинник майбуття / С.Біляцький, А.Хахлюк // Україна: аспекти праці. – 2001. – № 5. – С.45–49.
4. Галецкий В.Ф. Социально-экономические последствия демографической глобализации / В.Ф.Галецкий // Проблемы прогнозирования. – 2003. – № 6. – С.128–138.
5. Гончаров В.П. Взаимосвязь биологического и социального в решении нашей демографической проблемы / В.П.Гончаров // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия: Научный журнал. – М.: Изд-во МГУ, 2007. – № 5. – С. 56–62.
6. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації / М.А.Козловець – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. – 558 с.
7. Мазур В. Проблемы экологии с христианской точки зрения [Электронный ресурс] / Протоиерей Василий Мазур. – Режим доступа: http://ptportal.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=226:2010-01-13-09-23-01&catid=53:2009-12-02-15-55-26&Itemid=345
8. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви: [відп. ред. архімандрит Никон (Русин)]. – К.: Інформ.-вид. центр УПЦ, 2002. – 80 с.
9. Sabolotski M.A. New asceticism – Christian answer to the changing. The View of Christian Peace Conference Concerning the Population Problem / Sabolotski M.A. // A memorandum of the Christian Peace Conference to the World Population. Conference and the Population Tribune. – Bucharest, 1974. – P. 1–5.

Мельничук В.В. Религиозно-философский аспект взаимосвязи экологических и демографических проблем

Проанализировано взаимосвязь экологических и демографических проблем, а также пути их преодоления. Внимание сосредоточено на научной точке зрения и взглядах православной церкви относительно этих проблем; исследовано христианскую концепцию «нового аскетизма».

Ключевые слова: экологические проблемы, демографические проблемы, православная церковь, «новый аскетизм», окружающая среда, население.

Melnychuk, V.V. Religious and Philosophic Aspect of Ecological and Demographic Problems Connection

Connection of ecological and demographic problems is analyzed as well as the ways of their solving. The scientific position of the Orthodox Church as to these problems are emphasized; Christian concept of «new asceticism» is investigated.

Key words: ecological problems, demographic problems, Orthodox Church, «new asceticism», environment, population.